

חבל נחלתו

רק קבע מקום בתוך כל הכמות שיהיה מעשר – אין מעשיו מכחישים את דבורו, ולכן צריך לעשות עפ"י דברים שבלבו ולא הוציאם בפיו שהתכוין לחלקו בלבד, וא"כ צריך חברו להפריש את המעשר על חלקו. וכיון שבכל הכמות ישנה תערובת טבל וחולין אם המדובר במעשר שני יכול להפריש ע"י קביעת מקום בתערובת בחלק שלא הופרש ממנו אע"פ שאינו יכול ליטלו בידים (שהרי תערובת לפניו) ואז לחלל את המעשר שני על פרוטה.

אולם אם המדובר במעשר עני, אז השותף השני צריך להביא פירות (ובמקרה הנוכחי שמן) שהופרשו מהם כל המתנות פרט למעשר זה, ולהפריש מהם על חלקו את המעשר שחברו הפריש עבור עצמו.

במדה או במשקל או במנין, וכל המדקדק בשיעור משובח, והמרבה במעשרות מעשרותיו מקולקלין שהרי הטבל מעורב בהן ופירותיו מתוקנין". נראה שכאן אין לומר זאת, אלא כיון שלא אמר בפירוש שמפריש רק על חלקו, ושם בצד מעשר עבור כל הכמות – הכל מעשר, ולא טבל ומעשר מעורבים זה בזה. וא"כ המסקנה המעשית היא שהופרשו מעשרות עבור כל הכמות.

הקדמתי לעיל (סעיף א) שלפי מעשיו הפריש מעשר ראשון על כל הכמות. ולפי האמור לעיל מעשהו מכחיש את דבורו ולכן לגבי מעשר ראשון אין השותף צריך להפריש פעם נוספת.

אולם כל זאת דוקא אם הפריש ולא רק קבע מקום בתוך הכמות כולה, אולם אם

סימן מג

תרומות ומעשרות מפרי הפקר

והשכחה והפאה וההפקר ומעשר ראשון שנטלה תרומתו ומעשרו. היינו תבואה שמקורה בהפקר פטורה ממעשרות אבל חייבת בחלה.

ופרש ר' עובדיה מברטנורא (חלה פ"א מ"א): "הלקט והשכחה והפאה וההפקר – פטורים מן המעשרות. דכתיב (דברים יד) ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך, ממה שיש לך ואין לו אתה חייב ליתן לו, יצאו אלו שיש לו עמך".

ומקור הלימוד בתלמוד ירושלמי (תרומות פ"א ה"ג): "רבי יוחנן בשם רבי ינאי זה אצד משלשה מקריות מחזורין בתורה ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך ממה שיש לך ואין לו את חייב ליתן לו יצא הבקר שידך וידו

שאלה

ליד ישובנו כרם אשר שייך ליהודי שחכר קרקע ונטע כרם. הנוטע קטף חלק מהפרי והפקיר את שאר הפירות שעל הגפנים. האם הקוטפים הזוכים מן ההפקר צריכים להפריש תרו"מ, האם יש נ"מ היכן הם אוכלים את הפירות?

תשובה

א. מפורסם בכל הש"ס שהפקר פטור מתרו"מ. ונבדוק להלן את המקורות לכך. נאמר במשנה במסכת פאה (פ"א מ"ו): "ונותן משום הפקר ופטור מן המעשרות עד שימרוד". וכן במסכת חלה (פ"א מ"ג): "אלו חייבין בחלה ופטורים מן המעשרות הלקט

חבל נחלתו

הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך ממה שיש לך ואין לו את חייב ליתן לו, יצא הפקר שידיך וידו שוין לו".

וכך פסק בשו"ע (יר"ד סי' שלא סט"ז): "ההפקר פטור מתרומה ומעשרות. אבל הזורע שדה הפקר, חייב בתרומה ומעשרות". ויש שלמדו ממקורות אחרים (עי' רמב"ם מעשרות פ"א מ"א ור"ש פאה פ"א מ"ו²).

ב. ההפקר הפשוט ביותר הוא פירות שגדלו במקום שאינו שייך לבעלות ספציפית כגון אלו שמוצאים בטיולים בהרים ובעמקים וכד'.

נאמר במשנה האחרונה שבמס' מעשרות (פ"ה מ"ח): "שום בעל בכי ובצל של רכפא וגריסין הקילקין והעדשים המצריות, ר' מאיר אומר אף הקרקס, ר' יוסי אומר אף הקוטנים פטורים מן המעשרות ונלקחים מכל אדם בשביעית. זרע לוף העליון, זרע כרישים, זרע בצלים, זרע לפת וצנונות ושאר זרעוני גנה שאינן נאכלים פטורים מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית שאע"פ שאביהן תרומה הרי אלו יאכלו".

ופרש ר' עובדיה מברטנורא: "זהמינין הללו כולם הם מדבריות וחזקתן מן ההפקר לפי שאינן נורעים בגינה, לפיכך פטורים מן המעשרות".

שוין בו. היא לקט היא שכחה היא פיאה היא הבקר". וכן במדרש תנאים לדברים (פי"ד פס' כז).

כלומר, מעשר הניתן ללוי (מעשר ראשון) וכן יתר תרו"מ ניתן דוקא במקום שיש בעלות על הפירות אבל במקום שאין בעלות אין תרו"מ¹.

וכן שנינו בריש משנת מעשרות (פ"א מ"א): "כלל אמרו במעשרות כל שהוא אוכל ונשמר וגדוליו מן הארץ חייב במעשרות". ופרש ר"ע מברטנורא: "ונשמר — למעוטי הפקר שאין לו בעלים שישמרוהו".

וכן כתב בפסקי חלה לרשב"א (שער א אות ב): "חמישה מינין אלו אפילו זכה בהן מן ההפקר אע"פ שפטור מן המעשר וכדתנן (מעשרות פ"א מ"א) כלל אמרו במעשרות כל שהוא אוכל ונשמר וגדולו מן הארץ חייב במעשרות, ונשמר לאפוקי הפקר אפילו כן חייבין בחלה דתנן בראשון של מסכת חלה (מ"ג) אלו חייבין בחלה ופטורין מן המעשרות הלקט ושכחה והפאה וההפקר, ובידושלמי (שם ה"ג) ילפינן לה דכתיב (דברים ט"ו כ"ט) ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך. דגרסינן התם מינין שהן חייבים בחלה ופטורין מן המעשר... ר' יוחנן בשם ר' ינאי זה אחד משלשה מקורות שהן מחזורין בתורה ובא

1. נקטנו להשוות לפטור כל תרו"מ. וכ"נ מהמקורות השונים. ויש לתמוה מדוע בכל מקום צויין דוקא פטור מן המעשרות ולא מן התרומות? ואפשר היה לומר שהפקר יתחייב בתרומה גדולה (בתרומת מעשר מתוך שאין מעשר ראשון אין גם תרומת מעשר), ויש אולי לתת טעם לכך מצד ההבדל שבין תרומה למעשרות, שמתנות כהונה ניתנות מצד גדולת הכהנים, בעוד ששאר מעשרות הם כעין מס. אולם נראה שיש להשוות ביניהם שהרי אף כהנים לא נטלו חלק בארץ, ומה שבכ"מ נאמר דוקא מעשרות נובע מהלימוד בתורה המדבר במעשר ולא בתרומה. וכ"נ מלשון הרמב"ם. ואולי כיון שיש מצבים שפטור מתרומה גדולה וחייב במעשרות נקטו לשון זו.
2. בר"ש הוצאת תבונה נכתב שאין ר"ש בכתה"י עד פרק שני, ולפי"ד הר"ש הנדפס בש"ס וילנא על פרק א אינו מדברי הר"ש.

נבנצל] הוא הפקר הפוטר, הפקר בתלוש לאחר מירוח אינו פוטר.

וכן נאמר בנדריים (סב ע"א): "תנא: הוקפלו רוב המקצועות — מותרות משום גזל ופטורות מן המעשרות". והכוונה לתאנים שנשארו על העצים לאחר שסיימו ללקוט את רוב התאנים לעשותן קציעות וקפלו את סכיני הלקיטה והפקירו את הפירות שנתרו על העצים.

וכך הסביר בטורי אבן (ראש השנה טו ע"א): "משום דבפיאה והפקר אע"פ שזכה בהפקר הזוכה והעני בפיאה קודם מירוח אפ"ה פטור כיון דקרא שם הפקר ופיאה קודם מירוח אע"פ שבשעת מירוח לא היה הפקר אבל בהקדש אינו פוטר אא"כ היה בשעת חובתן שהוא מירוח ברשות הקדש. ובהדיא תניא בפ"ג דב"ק (דף כ"ח) ומייתי לה בכמה דוכתי המפקיר את כרמו והשכים בבוקר ובצרו חייב בפרט ובעוללות ובשכחה ובפיאה ופטור מן המעשר והא כיון דזכה מן ההפקר קודם בצירה כי הוקבע למעשר כבר היתה ברשות הזוכה ולא של הפקר ואפ"ה הואיל והיתה שעה אחת של הפקר קודם שהוקבע למעשר פטור מן המעשר. וה"נ אמר לקמן גבי אתרוג בת ששית שנכנס לשביעית דפטור מן הביעור דאזלינן בתר חנטה ואפ"ה פטור מן המעשר משום דיד הכל ממשמשין בו וה"ל הפקר שפטור מן המעשר אע"ג דמישמוש יד הכל בעודו מחובר שתולשין אותו מן האילן וזכין בו קודם שהוקבע למעשר וכשהוקבע למעשר כבר הוא ביד הזוכה ואינו הפקר ואפ"ה פטור מן המעשר. וש"מ מהא דהפקר דקודם שהוקבע למעשר אע"ג דבשעה שהוקבע כבר זכה בו אפ"ה פטור מן המעשר."

ד. ואף הפקר של נכרי פטור מתרו"מ, שכן לא זהות המפקיר היא הקובעת אלא

היינו, מציאותם של מינים אחרים במדבריות מסופקת ולכן הם צריכים הפרשת תרו"מ מספק, לעומת זאת מינים אלו, אע"פ שהם נאכלים בכ"ז הם בודאות אינם מזריעת בנ"א וע"כ הם פטורים מתרו"מ.

וכך פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"ב): "דברים שאין דרך רוב בני אדם לזורען בגנות ובשדות אלא חזקתן מן ההפקר פטורין מן התרומה ומן המעשרות כגון השום בעל בכי, ובצל של רכפה, וגריס הקלקלי ועדשים המצריות וכיוצא בהן". וכן כתב בהל' מעשר (פ"ג ה"א): "פירות שחזקתן מן ההפקר, כגון השיתין והרימין והעוזרדין ובנות שרז ובנות שקמה והגופנין ונבלות תמרה והן שעדיין לא הטילו שאור הנצפה והכסבר וכיוצא בהן פטורין מן הדמאי, והלוקחן מעם הארץ אינו צריך להפריש מהן תרומת מעשר ולא מעשר שני, מפני שחזקתן מן ההפקר, אפילו אמר לו עם הארץ אינם מעשרין הרי אלו פטורין מן המעשרות עד שיודע לו שהן מן השמור".

ג. לא רק במקרה שהמקום, העץ ופריו הוא הפקר, אלא אף אם המקום אינו הפקר ואף העץ אינו הפקר ורק הפרי הוא הפקר בגלל הפקרת בעליהן, אף אז הוא פטור ממעשרות.

כך כתב ר"ע מברטנורא (פאה פ"א מ"ז): "ונותן משום הפקר ופטור מן המעשרות — (משום הפקר) המפקיר תבואתו ובא אחר וזכה בה, אין הזוכה בה חייב במעשרות דכתיב (דברים יז) ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך יצא הפקר שידך וידו שוין, אבל המפקיר תבואתו לאחר המרוח אין ההפקר הוא פוטר מן המעשר."

היינו, הפקר על גבי העץ [או בתלוש קודם מירוח – הוספת הרה"ג אביגדר

חבל נחלתו

תאנה שהיא נוטה על דרך ומצא תחתיה תאנים מותרות משום גזל ופטורות מן המעשרות ובזיתים ובחרובים חייבים. מצא גרוגרות אם דרסו רוב בני אדם חייב ואם לאו פטור מצא פלחי דבילה חייב שידוע שהן מדבר גמור.³

מפרש ר' עובדיה מברטנורא:

"ואפילו בצד שדה קציעות — דמוכחא מלתא דמהך שדה נפול, אפילו הכי מותרות משום גזל דמסתמא נתיאשו הבעלים מהן.

"ופטורות מן המעשר — כדין הפקר.

"ובזיתים ובחרובים חייבין — לפי שאין הבעלים מתיאשים מהן, שמראיתו מוכיח עליו שמאילן זה נפל. אבל תאנה עם נפילתה נמאסת ולא ידוע מאיזה אילן היא.

"אם דרסו רוב אדם — אם רוב אנשי אותה העיר דרסו כבר הגרוגרות שלהן בשדותיהן, אית לן למימר זו מן הדרוסות הן וכבר נגמרה מלאכתן, וחייב לעשר".

שתי בעיות עומדות בפני המוצא, הראשונה: האם מותר לו לקחת את הפירות. ואם מותר לקחתם האם צריך להפריש מהן תרו"מ. בשני המקרים של תאנה מותר ליטלה, אולם במקרה השני צריך להפריש תרו"מ כיון שכבר נגמרה מלאכתם. לעומת זאת בזיתים וחרובים אסור אף ליטלם. (ולשון חייבים אינו מתאים כ"כ לפירוש הרע"ב אולם כן פרשו אף שאר המפרשים).

וכן נאמר בירושלמי (מעשרות פ"ג ה"א): "כהדא דתני מצא פירות ממורחין בשדה מכונסין אסורין משום גזל, מפוזרין מותרין משום גזל. בין כך ובין כך חייבין במעשרות

מצבם הקנייני של הפירות כאמור בתוספתא (פאה פ"ב ה"א): "הלקט והשכחה והפאה של נכרי חייב במעשרות אימתי בזמן שהגוי ממחה אבל אין הגוי ממחה הפקר גוי הפקר ופטור מן המעשרות".

וכן פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"א): "וכן הפקר פטור מן התרומה ומן המעשרות, ואפילו הפקירו העכו"ם לו, אבל הזורע שדה הפקר חייב בתרומה ומעשרות".

ה. ואף הפקר בית דין כקנס פוטר את הפירות המופקרים מן המעשרות. כך נאמר בתוספתא שקלים (פ"א ה"ג): "בחמשה עשר בו שלוחי בית דין יוצאין ומפקירין את הכלאים שהפקר בית דין הפקר ופטור מן המעשרות". היינו כלאי זרעים אינם אסורים באכילה. ואם יצאו שלוחי בית דין והפקירו שדות שהיו בהם כלאי זרעים מותר לכל אחד ליטלם ופטור עליהם מן המעשרות.

וכן על המשנה בפאה (פ"ה מ"א): "גדיש³ שלא לוקט תחתיו כל הנוגע בארץ הרי הוא של עניים". מפרש הריב"מ פ"ץ: "כל הנוגעות בארץ הרי הן של עניים... א"ר אבהו א"ר יוחנן קנס קנסו בו שהגדיש על ליקטן של עניים. קתני כל הנוגעות בארץ הרי הן של עניים, פי' אע"ג דלא הוה לקט מבקירין דידיה לעניים, דהפקר בית דין הבקר, ופטור מן המעשרות".

ישנם כמה מצבים שאף בפרי מופקר חייבים בתרו"מ. ונדון עליהם עתה.

ו. הובא לעיל כי הזוכה בפרי מופקר לאחר שנתמרח חייב בתרו"מ. ובעניין זה דנה המשנה במעשרות (פ"ג מ"ד): "מצא קציצות בדרך אפי' בצד שדה קציצות וכן

3. גדיש הוא קודם מירות.

אולם הרמב"ם לא הביא כלל דין זה להלכה. ובספרי "חבל נחלתו" (ח"ג סי' לה) הבאתי מחלוקת הפוסקים האם הזוכה מהפקר במחובר חייב בתרו"מ או פטור (ולמ"ד דחייב משמע שחייב להפריש על הכל ולא רק על הגידולים משבאו לידו).

ח. נאמר במס' ברכות (מ ע"ב): "דאמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן משום רבי אליעזר בן יעקב: הלקט והשכחה והפאה שעשאן גורן — הוקבעו למעשר". ופרש רש"י: "שעשאן גורן — העני, או מי שלקטן, העמיד מהן ערימת כרי".

"הלקט והשכחה והפאה — אף על פי שפטורים מן המעשר לקטן עני ועשאן גורן — הוקבעו למעשר מדרבנן, דמאן דחזי סבר שתבואת קרקעו היא".

היינו לשו"פ אע"פ שפטורים מן המעשרות כהפקר בכ"ז אם העמיד מהם גורן חייב בתרו"מ. וכ"פ הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"ט): "ואלו פטורין מן התרומה ומן המעשרות: הלקט והשכחה והפאה והפרט והעוללות, אפילו העמיד מהן כרי, ואם עשה מהן גורן בשדה הוקבעו למעשרות ומפריש מהן תרומה ומעשרות, אבל אם עשה הגורן בעיר פטורין, שהרי קול יש להן שהכל יודעין שהן לקט או שכחה או פאה".

ואע"פ שלא נזכר כן במפורש לגבי הפקר הנה הראב"ד (הל' תרומות פ"ב ה"ב) כתב: "הילכך כשהפקירם הפקיע אותם מן התרומה ונפטרו ודוקא כשלא עשה מהם גורן אבל עשה מהם גורן חייבין ואפילו בעיר". וכן בהל' מעשר (פ"ב ה"ב) כתב: "והרי הפקר

ופטורין מתרומה גדולה שאי איפשר לגורן שתיעקר אא"כ נתרמה". למדנו שאע"פ שמותר ליטלם מפני שהם כהפקר בכ"ז חייבים במעשרות אבל בתרומה גדולה פטורים משום שהפירות כבר נתמרחו.

וכן פסק הרמב"ם (הל' מעשר פ"ג הל' כ-כא): "וכשם שמותר לאכול עראי מפירות שלא נגמרה מלאכתן כך מותר להאכיל מהן לחיה ולבהמה ולעופות כל מה שירצה ומפקיר מהן כל מה שירצה קודם שיעשר, ואם גמרו אעפ"י שלא נקבעו למעשר לא יפקיר... המוצא קציצות בדרך אפילו בצד שדה קציצות הרי אלו פטורין מן המעשר, מצא גרוגרות אם דרסו רוב הגרוגרות רוב האדם חייב לעשר, שחזקתן מדבר שנגמרה מלאכתן. וכן אם מצא פלחי דבילה שידוע שהם מדבר הגמור".

החזו"א (שביעית סי' ב אות ה) הביא בשם הר"ש (פאה פ"א מ"ו ומ"ש פ"ג מ"ו) שאף אם הפקיר אחר מירוח קודם שראה פני בית פטור מתרו"מ (פרט לתרומה גדולה) אבל הר"ש סבר שאע"פ"כ חייב להפריש מדרבנן. אולם הרמב"ם סבר שלאחר מירוח לא יפקיר משום שכבר נתחייב בתרו"מ⁴.

ז. נאמר בירושלמי (מעשרות פ"ה ה"ב פירוש הסוגיא לפי הפ"מ והרא"פ) שהזוכה מהפקר חייב במעשרות בתנאים מסויימים. אם זכה בשדה לפני שהביא שליש ואח"כ הבשילו פירותיה לכו"ע חייב להפריש תרו"מ ממה שגדל לאחר שיצא מהפקר. אבל אם זכה לאחר שהביאה שליש לר"ע פטורה ולחכמים חייבת במה שגדל לאחר שזכה.

4. י"א שהזוכה בהפקר לאחר מירוח חייב מן התורה וי"א שחייב מדרבנן ותלוי במחלוקת האם לוקח אחר מירוח חייב בתרו"מ מן התורה או מדרבנן. ועי' במאמרי בספרי חבל נחלתו (ח"ג סי' לה).

חבל נחלתו

בזכיה בפירות לפני מירוח ובתלוש, שתי הסיבות הראשונות לחיוב אינן קיימות. ורק מי שקטף כמות גדולה לעשיית יין וכד' חייב בתרו"מ מדרבנן ונראה שבברכה.

ט. אולם לאחר זמן נאמר לי לגבי מקרה זה שהמפקיר לא הפקיר זאת לכל אלא דוקא לאנשים הגרים בישובנו, ולפי"ז בפשטות אינו הפקר, שהרי הלכה כב"ה שהפקר צריך להיות לכל ולא לחלק מהציבור (פאה פ"ו מ"א, עדויות פ"ד מ"ג). וכן עולה בפשטות מסוגיית הגמ' בב"מ (ל ע"ב) וכ"כ ב"י (חו"מ רעג, ה). ולכן נראה שבמקרה זה כל הקוטפים יתחייבו בהפרשת תרו"מ.

פטור ואפילו נתמרח משזכה בו פטור מן התורה כדאמרינן בלקט שכחה ופאה שעשאן גורן בעיר שהן פטורין שמע מינה בשדה חייבים מדרבנן.

וכתב הרדב"ז (הל' תרומות פ"ב ה"ב) שאף הרמב"ם סובר כן, ולגבי הפקר אפילו עשה מהן גורן בעיר חייב בתרו"מ משום "דלשו"פ אית להו קלא אבל הפקר לית ליה קלא".

ונראה לפי"ז שהפקר שצבר ממנו הרבה ועשה כעין גורן כגון ענבים לעשות מהם יין, או ע"מ למכור צריך להפריש תרו"מ מדרבנן.

ביחס לשאלה שלפנינו כיון שהמדובר

סימן מד

הערות בענייני מעשר שני

ובאר הכסף משנה (הל' תרומות שם): "כל אוכל אדם הנשמר וכו'. משנה בריש מעשרות (פ"א מ"א) משמע ליה לרבינו שחייבים מן התורה ואע"פ שכתוב דגן תירוש ויצהר סובר רבינו דלאו דוקא, אלא ה"ה לכל דדמי להו. ופשטא דלישנא דירושלמי ריש מעשרות ודספרי בפרשת עשר תעשר מסייעא ליה וגם בפ"ב דעירובין ובפרק הפועלים (דף פ"ח) מוכח דתאנה חייבת מן התורה ובפ"ק דר"ה (דף ב') בסוגיא דלירקות ולמעשרות ובסוגיא דעירובין מוכיח כן. ואין כן דעת הראב"ד במה שכתב בתחלת הלכות מעשרות וכן דעת רש"י בר"פ כיצד מברכין (דף ל"ז) ולישנא דגמ' שם הכי הוא מעשר אילן דבארץ גופא מדרבנן". וכ"כ הרדב"ז (הל' תרומות פ"ב ה"ו). והמשנה למלך (הל' תרומות פ"ג ה"ג) הוסיף: "וראייתי לרש"י בפרק ראשית

מלקות באוכל מעשר שני שנקלט בירושלים והוצא ממנה

נחלקו הראשונים באלו פירות חייבים מהתורה בהפרשת תרו"מ. רוב הראשונים סוברים שרק דגן תירוש ויצהר חייבים בתרו"מ מן התורה. כ"כ רש"י (ברכות לו ע"א; שבת סח ע"א; בכורות לו ע"א), רמב"ן (ב"מ פח ע"א), ריטב"א (ב"מ שם), החינוך ועוד.

לעומתם הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"א) פסק: "כל אוכל אדם הנשמר שגידוליו מן הארץ חייב בתרומה, ומצות עשה להפריש ממנו ראשית לכהן שנאמר ראשית דגן תירוש ויצהרך נתן לו, מה דגן תירוש ויצהר מאכל בני אדם וגידוליו מן הארץ ויש לו בעלים שנאמר דגןך אף כל כיוצא בהן חייב בתרומות וכן במעשרות".